BERTA ÁRPÁD

A magyar nyelv korai török jövevényszavainak törökségi hátteréhez II*

The article covers the Turkic background of two Hungarian words of Turkic origin: *iker* 'twin' and *ökör* 'ox'. In the first part of the article, the author points out the – so far somewhat neglected – phonetic differences in the various Turkic forms of the numeral 'two' which served as the base form and etymon for the Hungarian word *iker*, and offers an explanation for these. The second part of the article provides an Inner Turkic etymology for the Hungarian word for 'ox', which is: Ancient Turkic **pökkVr-(X)z* > **pökkXz* > **pökXz* > Old Turkic ö*küz*.

3. Iker

A TESz (2: 196b–197a) szerkesztői egy ócsuvas **ikir* átadó alakot rekonstruálnak a magyar *iker* szó számára, mely a 11. századtól kezdve adatolt nyelvünkben. A korábbi irodalomra (így többek között Budenz, Gombocz, Németh és Ligeti műveire) való hivatkozással a TESz. szerkesztői jelzik, hogy a köztörök *-z* ~ csuvasos *-r* megfelelést mutató **ikir* szó – etimológiai szempontból – a török *iki* ~ *äki* 'kettő' jelentésű számnév származéka.

A turkológiai szakirodalomban utalás sincs arra, hogy a 'kettő' jelentésű számnév és az 'iker' jelentésű közszó közötti összefüggés megkérdőjelezhető lenne. Arra vonatkozó magyarázatot sem találunk azonban, hogy miként indokolható az a szembetűnő hangtani eltérés, mely a bázisnak tartott 'kettő' jelentésű török szó hangalakja, s a származékának minősített 'iker' jelentésű közszó hangalakja között – a török nyelvek többségében – kimutatható. Clauson szótörténeti és Sevortjan etimológiai szótára az ótör. *ekki* 'two' (Clauson 100b–101a), ill. *iki* 'dva' (Sevortjan 1: 337–339) származékaként említi az **ekkiz* 'twin' (Clauson 119b) ill. *ekiz* 'bliznecy, dvojnja' (Sevortjan 1: 252–254) lexémákat.

Írásom nem a 'kettő' jelentésű török számnév és az 'iker' jelentésű török közszó közötti etimológiai kapcsolat tényét kívánja kétségbe vonni, hanem arra kíván megoldást kínálni, hogy a két szó hangalakja között (szókezdő magánhangzó, szóbelseji mássalhangzó) számos török nyelvben eddig kellő figyelemre nem méltatott, jelentős eltérés miként magyarázható.[1]

* A cikkben a NyK múlt számában (97: 183–195) megkezdett sorozatot folytatjuk, melyben mindenekelőtt a magyar nyelv korai török jövevényszavainak törökségi hátterét vesszük szemügyre.

[1] A két lexéma közötti hangtani különbség – a világos szemantikai érvek mellett – azért sem

A modern török nyelvek között van néhány, ahol nincs meg az említett fonetikai különbség a vizsgált lexémák között. Ide tartoznak a következő nyelvek:

O: *iki* 'dva'– *ikiz* 'dvojnja, bliznecy' (tö);
iki 'dva'– *ikiz* 'bliznecy; dvojnja' (gag);
S: *iyi* 'dva'– *iyis* 'dvojnja' (tuv);
ĭkĭ 'dva'– *ĭkĭs* 'bliznecy, dvojnja; dvojnik' (hak).

Ennek a csoportnak az adatai arra mutatnak, hogy az 'iker' jelentésű szó a bázis számnévből egy régi szóvégi *+*z* – pontosabban: *+(*X*)*z* – formánssal képzett alak. A szibériai török (tuvai, hakasz) adatok +*s* képzői – az ezekben a nyelvekben szabályos -*z* > -*s* zöngétlenedés következtében – ennek a történeti *+*(X)z* formánsnak elvárható folytatásai.

A két szó között hangtani eltérés(eke)t mutató nyelvek halmaza lényegesen több tagból áll, mint a fönti, egyezéseket mutató csoporté. Közöttük – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért –több alcsoportot is kialakíthatunk:

A) az eltérés az első szótagi vokális képviseletében jelentkezik:
O: *iki* 'dva'– *äkiz* 'bliznecy, dvojnja' (az);
iki 'dva'– *ėkiz* 'dvojnja, bliznecy, dvojnjaški', *ėkizäk*[2] 'odin iz bliznecov' (tkm).

Mindösszesen két oguz nyelv sorolható ide. A hangtani eltérés lényege az, hogy a 'kettő' jelentésű számnév szókezdő magánhangzója zártabb minőség, mint az 'iker' közszóé. A jelenséget – jelenlegi ismereteink szintjén – nem tudjuk megfelelő magyarázattal kísérni. Fölmerülhet mindenesetre annak a lehetősége, hogy az azeri és a türkmen nyelvben csak a második szótagi nyílt szótagos magánhangzó fejtett ki regresszív asszimilációs hatást a szókezdő vokálisra, és a zárt szótagban előforduló magánhangzónak nem volt ilyen hatása. Mindez, persze, jelenleg kizárólag a munkahipotézis szintjén fogalmazható meg, – s mint ilyen – további vizsgálatot igényel.

B) az eltérést a szóbelseji mássalhangzó minősége jelenti:
K: *ike* 'dva, dve, dvoe' – *igez* 'bliznecy, dvojnja, dvojnjaški; (*peren*.) ljudi, blizkie i pohožie drug na druga', cf. *igezäk*: *öc igezäk* 'trojnja' (tat);
ike 'dva, dve, dvojka; para *prost*.' – *igeð* 'dvojnja; dvojnjaški *razg*.; bliznecy', cf. *igeðäk* id. (bšk);

lehet akadálya az etimológiai kapcsolatnak, mert számos nyelvben tapasztalhatunk hasonló hangtani eltérést a bázisként mutatkozó számnév és a képzett közszó között: vö. pl. angol *two* és *twin*, német *zwei* és *Zwilling*, orosz *dva* és *dvojnja*.

[2] A tkm. adat egy +*Ak* képzővel bővített származék. Vö. lentebb a tat. *igĕzäk*, bšk. *igĕðäk*, kar. t. *ėkiz´ak*, *ėgiz´ak* adatok végződéseit is.

ėki ’dva’ – *ėgiz* ’bliznecy, dvojnja; para odinakovyh’ (kirg);
ėki ’dva; dvu-, dvuh-’– *ėgiz* ’bliznecy; dvojnja, dvojnjaški’ (nog);
ėki ’dva, dvoe’, cf. *ėkiz´ak* ’dvojnoj’ – *ėgiz´ak* ’bliznec’ (kar. t);
ėki ’dva, dvoe’ (kar. k) – *ėgiz* ’bliznec’ (kar. k);
yekĭ ’dva’ – *yegĭz* ’bliznecy;dvojnja’ (kzk);
ėki ’dva’ (kmk) – *ėgiz* ’bliznecy, dvojnja’ (kmk);
ėki ’dva’ – *ėgiz*, *ėgizle*[3] ’dvojnja, bliznecy’ (krc-balk);
S: *ėki* / *ėkki* ’dva’ – *ėgis* ’dvojnja, bliznecy’ (ojrKmd).

A kipcsak nyelvi, ojrot nyelvjárási csoportot az fűzi össze, hogy a ’kettő’ jelentésű számnév szóbelseji erős explozívájának helyén, gyönge zárhang található az ’iker’ szóban. Jelenleg itt is csak egy feltevést[4] fogalmazhatunk meg. úgy tűnik, hogy a szóvégi *+(X)z* képző mássalhangzójának hatására a szóbelseji gemináta igenkorán egyszerűsödött (*-*kk*- > *-*k*-), annyira korán, hogy mindez elérte az intervokalikus *-*k*- > -*g*-vé gyöngülését, mely a fölsorolt nyelvekre jellemző hangtani jelenség.

C) eltérő képviseletet – belső nyelvi ingadozás miatt többnyire csak részlegesen – a szókezdő vokális és a szóbelseji mássalhangzó esetében is találunk:
K: *ėki* / *iki* ’dva, dvoe’ (kar. h) – *ėgizėk* ’bliznec’ (kar. h);
ėki / yeki / *yekki / ikki* ’dva’ – *yegiz* ’bliznecy, dvojnja’ (kkalp);[5]
S: *ėki* ’dva’ – *ėgis* / *igis* ’bliznecy, dvojnja; para’ (ojr);
T: *ikki* ’dva’– *egiz* ’dvojnja,bliznecy’ (nujg);
ikki ’dva’– *ėgiz* ’bliznecy’ (özb);
Č: *ikkĕ, ikĕ, ik* ’dva’[6] –*yĕkĕr* ’dvojnoj; sdvoennyj; para’, vö. *yĕkĕreš* ’bliznecy, dvojnja; nerazlucnyj’.

Az adatok „viselkedésére” a föntebbi csoportok után fölsorakoztatott – részint munkahipotézisként, részint feltevésként – megfogalmazottak szolgálhatnak magyarázatul.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy jelenleg a jelzett jelenségekre nem tudunk török nyelvtörténeti ismereteink alapján megnyugtató magyarázatot adni.

Természetesen, fölmerülhet – ismételten munkahipotézis szinjén – annak az

[3] A krč-blk. *ėgizle* továbbképzett forma.

[4] Ezúttal feltevést – és nem munkahipotézist – írok, hiszen a cikkben szereplő második török jövevényszó, az *ökör* kapcsán ugyanezt a jelenséget fogjuk tapasztalni, s ott további példákat is fölsorakoztatok majd ennek a feltevésnek a megerősítésére.

[5] A kkalp.adatok némelyike másodlagos *y*- protézist mutat. Ld. még hasonlóan a csuvas adatok – szintén másodlagos – *y*- szókezdőjét.

[6] A csuvas adatok „sokszínűsége” funkcionális disztribúcióval magyarázható, s összevethető a magyar *két* és *kettő* formákéval.

általános nyelvészeti magyarázatnak a lehetősége is, hogy a B és C csoport nyelvei egyfajta szemantikai elkülönítés szándékával törekedtek a vizsgált szavak hangtani köntösének elválasztására.

A fontosabb modern török adatok közül nem soroltuk be a fönti B) csoportba a jakut *ikki* 'dva' – *igirė, igirėlėr* 'bliznecy' (RusskJakSl.) adatokat, hiszen a jakut 'iker' jelentésű szó mongol jövevény[7]. A mongol szó ugyanakkor török eredetű s átkerült a tunguz nyelvek némelyikébe is[8].

4. *Ökör*

A TESz szerkesztői (3: 23a) szerint a magyar *ökör* szó „csuvasos jellegű ótörök jövevényszó", melynek forrása egy „a magyarba került török alak **ökür* lehetett".

A turkológiai irodalomban a török szó kapcsán több, de a szakirodalomban mindössze két elterjedtebb származtatási kísérlet fogalmazódott meg korábban[9]. Mindkettő indoeurópai eredethez köti a vizsgált török szót:

Az egyik szerint a török 'ökör' jelentésű szó a tokhár A-nyelvjárási *okäs* alakra vezethető vissza (vö. újabban Clauson 120a)[10], a másik ugyanakkor (vö. többek között Ramstedt 1957: 103–104) az ismert indoeurópai **peku* szó családjával (vö. óind. *pašu*, lat. *pecu*, *pecus*, gót *faihu*, ófn. *fihu*, ném. *Vieh* stb.) veti egybe a török szót[11]. Egyik indoeurópai származtatás sem tűnik elfogadhatónak.

[7] Vö. mong. *ikire, ikere* 'twins' (L). További mongol adatok Ligeti (1986: 311). A jakuton kívül mong. jövevényt találunk még néhány szibériai török nyelvben: hak. nyj. *ĭkere* 'dvojnja (*o životnyh*)', kojb. *ikkärä* 'dvojniki; die Zwillinge' (R 1: 1420).

[8] Doerfer (1965: 189–191) meggyőző érveléssel utasítja el Ramstedt (1957: 113) és Poppe (1960: 105) vélekedését, miszerint a török, mongol és tunguz nyelvi adatok egy ősi altáji alapszóra lennének visszavezethetők. Rámutat arra, hogy az *ekiz* 'iker' szó töve, az *eki* 'kettő', török szó, mely ismeretlen a mongolban, s a +*z* képző is török, hiszen azonos funkcióban idegen a mongolban. Doerfer szócikke jó áttekintést nyújt a török szó egyéb nyelvi elterjedéséről is és példákat hoz arra, hogy a világ számos nyelvében megfigyelhető, hogy az alapszókincshez tartozó 'kettő' jelentésű számnév mellett az 'iker' jelentésű közszó jövevény. Doerfer példái között szerepelteti a magyar *iker* szót is.

[9] A török 'ökör' jelentésű szó etimologizálásának jó kutatástörténeti áttekintését nyújtja Róna-Tas András publikálatlan akadémiai doktori értekezése (Róna-Tas, Dissz. 460–467) és Sevortjan 1: 522–523.

[10] Ez Clauson módosított véleménye, hiszen korábban (Clauson 1959) egy tokhár B nyelvjárási *okso* alakból származtatta a török szót. Clauson mindkét magyarázatát negatívan érinti Doerfer (1963: 539) bírálata, mely rámutat, hogy a tokhárból való származtatás kevéssé valószínű, mert eltekint attól a ténytől, hogy a törökből származó mongol szó *hüker* > *üker* 'bovine animal, ox, cow; large, big; the second of the twelve animals of the zodiac' (L) formában adatolt, s a középmongol szókezdő *h*- történeti előzménye egy őstörök **p*- lehetett.

[11] Ez utóbbi származtatás fonetikai (első szótag vokalizmus!) és szemantikai nehézségeire (az ieu. szó jelentése 'állat; barom, marha', de nem 'ökör'!) szintén Doerfer – az előbb említett helyen

Mielőtt javaslatot tennék egy belső török, hangutánzós bázisra[12] visszavezethető etimológiára, lássuk a magyar *ökör* szó vonatkozó modern[13] török nyelvi adatait!

O: *öküz* 'byk, vol' (tö); *öküz* 'byk, vol' (az); *öküz* 'vol' (gag); *öküz* 'byk, vol' (tkm);
K: *ügez* 'byk, bugaj; (*peren.*) očen´ bol´šoj i sil´nyj (*o čeloveke*)' (tat); *ügeð* 'byk, vol' (bšk); *ögüz* 'vol, kastrirovannyj byk' (kirg); *ögiz* 'vol, byk; (*peren.*) ploho soobražajuščij čelovek' (nog); *ėgiz* 'byk, vol' (kar. h), *ögüz* 'byk' (kar. k), *ög´uz´* id. (kar. t); *ögiz* 'vol' (kzk); *ögiz* 'byk' (kkalp); *ȯgüz* 'vol' (kr-tat); *ögüz* 'vol' (kmk); *ögüz* 'vol' (krč-blk);
S: –;
T: *ökuz / xökuz*[14] 'byk, vol' (nujg); *öküz* 'steer' (nujgJarring); *oqus* 'korova; byk, vol' / *okus* 'krupnyj, rogatyj skot' / *kus* 'byk, vol' / *qus* 'korova; byk, vol' (sujgMalov 1957)[15]; *xŭkiz* 'vol' (özb);
J: *oġus*, *oġos*[16] 'byk voobšče; byk, vol' (Pekarskij 2: 1786–1787); vö. még: *at oġus*[17] 'vol' (RusskJakSl);
H: –;
Č: *văkăr, măkăr*[18] 'byk'.

Az 'ökör' jelentésű török szó belső török etimológiájának meghatározásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – ha nem is minden nyelvágban – létezik egy török ige, melynek hangtani fölépítése és jelentése fölvetheti a lehetőségét annak, hogy bevonandó a vizsgálódásba.

O: –;
K: *üker-* 'revet´; vopit´', cf. *ükse-* 'vshlipyvat´, plakat´ vshlipyvaja' (tat); *üker-* 'revet´, ryčat´; rydat´; (*peren.*) vyt´; šumet´; gudet´', cf. *ükhe-* 'gromko plakat´,

– (1963: 539) már fölhívta a figyelmet.

[12] Ez a magyarázat sem nélkülözi az előzményeket. A hangutánzós bázisra visszavezethetőség lehetőségét fölvillantó magyarázatok összefoglalását ld. Róna-Tas András publikálatlan akadémiai doktori értekezésében (Róna-Tas, Dissz. 464). Róna-Tas ugyanakkor nem ezen magyarázat mellett foglalt állást.

[13] A nyelvtörténeti adatok fölsorakoztatásához l. Clauson 120a; Sevortjan 1: 521–523.

[14] A nujg. *xökuz* adat szókezdő *x*-ja lehet másodlagos, de lehet archaikus is. Ugyanez vonatkozik az özbeg adat szókezdő *x*- hangjára.

[15] A sujg. *kus* és *qus* alakokban a szókezdő vokális eltűnése – természetesen – másodlagos jelenség.

[16] A jakut adat mély hangrendűsége éppúgy másodlagos lehet, mint a sujg. adaté.

[17] A jakut szókapcsolat első tagja, a török nyelvekben ismert *at* 'ló' jelentésű szó (vö. Pekarskij 1: 182).

[18] Az utóbbi, szókezdő *m*-mel kezdődő nyelvjárási szóalak (vö. Egorov) másodlagos. A *v*- protézis jelentkezése a *văkăr* alakban ugyanakkor szabályosnak mondható.

rydat´; prizyvno revet´ (*o životnyh*)' (bšk); *ökür-* '(*o byke, bugae*) revet´; (*o mužčine*) gromko plakat´ i pričitat´ (*pokačivajas´ korpusom s boku na bok, približajas k domu, k jurte, gde est´ ili nedavno byl pokojnik*)', cf. *öksö-* 'gromko plakat´, rydat´; (*peren.*) plakat´sja, žalovat´sja na sud´bu', *öküm*[19] 'nesderžannyj, vspyl´čivyj; neterpelivyj, toroplivyj' (kirg); *ökir-* 'revet´, myčat´; vopit´, rydat´', cf. *öksi-* 'rydat´; vshlipyvat´' (nog); *ėkir-* 'stonat´; ryčat´; revet´; myčat´' (kar. h), *ökür-* 'plakat´, revet´; myčat´' (kar. k), *ök´ur-* 'vyt´, ryčat´; zevat´' (kar. t)[20]; *ökir-* 'revet´ (*o korove*); (*peren.*) rydat´ (*o čeloveke*)' (kzk); *ökir-* 'kričat´; revet´, plakat´' (kkalp); *ȯkür-* 'revet´' (kr-tat); *ökür-* 'gudet´; gremet´; buševat´; ryčat´; (*peren.*) gremet´, slavit´sja' (kmk); *ökür-* 'revet´' (krč-blk);

S: cf. *öksö-* 'gor´ko plakat´, gromko plakat´, rydat´' (ojr); *öksö-* 'kričat´' (ojrTuba);

T: *xöküri-* 'revet´, rykat´(*o zverjah*); rydat´, gromko plakat´'; cf. *öksü-* 'vshlipyvat´, rydat´, plakat´ navzryd' (nujg); *u`kir-* 'revet´' (özb);

J: –;

H: –;

Č: *üxĕr-* 'šumet´, gudet´; ryčat´; vyt´, kričat´'.

Ha az 'ökör' jelentésű török névszót összekapcsoljuk az 'üvölt, bőg' jelentésű török igével, s erre minden okunk megvan[21], mindenképpen eldöntendő, hogy az igei bázis származékának kell-e tartanunk az 'ökör' jelentésű névszót, vagy fordítva.

Úgy tűnik, hogy az 'ökör' közszó igei eredetű, s fordítva nem értékelhetők adataink.

Az 'üvölt, bőg' ige egy hangutánzós nominális bázisra vezethető vissza. Ez a bázis az őstörökben **pök* hangalakú lehetett. A **pök* bázishoz egy *+kVr-*[22] képző

[19] Az *öküm* lexéma etimológiai státusza kérdéses. Ha régi származék, akkor egy **pök+U-(X)m* morfológiai szegmentálású adattal lehet dolgunk.

[20] A KRPSl. tévesen jelzi, hogy idevonható az *aqïr-* 'revet´, stonat´' (kar. k) adat.

[21] Vö. Brockelmann (1954: 49) etimológiáját, mely szerint a török *buġa* egy hangutánzós **bu-* bázis *-gA* képzős származéka lehet. Sevortjan (2: 231–232) negatív véleménye Brockelmann etimológiájáról nélkülözi a világos érveket.

[22] A szuffixum vokálisának minősége kérdéses. Erdal ótörök szóképzésről írott kitűnő munkájának megfelelő része (1991: 465–467) három okból sem perdöntő a vonatkozó kérdésben. Egyrészt azért nem, mert a különféle hangutánzós bázisokhoz járuló példái – szám szerint tizenegy, melyekhez csatlakozik az Erdal által *+kIr-* alakban meghatározott formáns – közül mindössze két olyan labiális magánhangzót tartalmazó bázisú akad (*bü(r)+kür-*, *üš+kür-*), melyek egyáltalában lehetővé tennék annak a meghatározását, hogy a denominális verbumképző vokálisa ténylegesen *-X-* (azaz négyes illeszkedésű) vagy *-I-* (azaz felső nyelvállású kerekítés nélküli) volt-e, vagyis kilenc példa szavazata az adott szempontból teljesen mellékes. Másrészt azért nem, mert Erdal két ótörök példája (*bü(r)+kür-*, *üš+kür-*) – mint adatai mutatják – ingadozik a második vokális minő-

járulhatott, s a rekonstruálható őstörök forma ennek megfelelően **pökkVr-* lehetett.

Az őstörök 'ökör' jelentésű közszó ennek a **pök+kVr-* hangalakban rekonstruálható igének lehet az *-(X)z* képzős származéka: **pökkVr-(X)z* > **pökkXz*> **pökXz*.

A **pökkVr-(X)z* > **pökkXz* származtatáshoz alaktani szempontból meggyőző analógiák sorakoztathatók föl Erdal ótörök szóképzést tárgyaló monográfiájából (1991: 323):

kūtuz 'a mad dog' < **kūtur-(u)z*;
ärgüz ['a hó és a jég olvadása a tavasz elején'] < **ärgür-(ü)z*;
munduz ['szenilis, együgyű'] < **mun-dur-(u)z*;
adïz ['egy kisebb (műveletlen) földdarab']< **adïr-(ï)z*;
yavïz 'bad' < **yavrï-z*;
sämiz 'fat (adj., of an animal)' < **sämri-z*.

Erdal példáiból világosan látszik az ótörök-*(X)z* képző expanziós viselkedése, melynek eredménye az $^{o}r(V)$- végű igei bázisok végződésének megrövidülése, pontosabban: elíziója.[23]

A föntebb feltételezett **pökkXz* > **pökXz* változás – vagyis a szóbelseji **-kk-* gemináta egyszerűsödése – ugyanolyan kondicionált módosulás lehetne, mint amilyenre az *+(X)z* képző kínált lehetőséget a cikk első részében tárgyalt **äkki+(X)z* > **äkiz* 'iker' esetében.

A *-kk-* gemináta *-z* előtti kondicionált egyszerűsödésére, s ezt követő gyöngülésére pontosan azokban a török nyelvágakban, ahol ezt a török 'iker' és 'ökör' jelentésű közszavak esetében is tapasztalhattuk, két török számnév is hasonló bizonyítékkal szolgál:

ótör. *tokkūz* (*d-*) 'nine' (Clauson 474b)
O: *dokuz* (tö), *doġġuz* (az), *dokuz* (gag), *dokuz* (tkm);
K: *tugïz* (tat), *tuġïð* (bšk), *togïz* (nog), *toġuz* (kar. t, h), *dokuz* (kar. k), *toġïz* (kzk); *toġuz / toġïz / toġus/ toġïs / toqquz* (kkalp), *toguz* (kirg), *doquz* (kr-tat); *toġuz* (kmk); *toġuz* (krč-balk)[24];

ségét illetően (*-X-* / *-I-*). Harmadszor az teszi kérdésessé a szuffixum vokálisának a megítélését, hogy Erdal az ótörök korpuszt vizsgálta, s ezzel – bár néha megfeledkezünk róla – az őstörök nyelvi anyag nem azonosítható.

[23] A jelzett alaktani szabályszerűségre több példánk is van, s ezeket egy külön tanulmányban kívánom tárgyalni a közeli jövőben.

[24] A kipcsak adatok közül az ótörök *tokkuz* lexéma modern formáiban szóbelseji *-K*-t (mi több: *-KK*-t) mutató kar.k, kr-tat, kkalp adatok pontosan egyeznek az alább szerepeltetett ótör. *säkkiz* számnév modern török adatainak megfelelő képviseleteivel. Ezeknek az '*akipcsak*'-nak mondható alakoknak a magyarázata nem biztos, hogy azonos módon képzelhető el. A kr-tat adat – mint az

Sz: *togus* (ojr), *togus* (ojrTuba), *togus* (ojrKmd), *tos* (tuv), *toġïs* (hak);
T: *toqquz* (nujg), *toqoz / toquz / toqquz* (nujgJarring), *toqïš / to'qïs* (sujg), *toqos* (szal);
J: *toġus* (RusskJakSl.);
H: *toqquz*;
Cs: *tăxxăr, tăxăr*

ótör. *säkkiz* 'eight' (Clauson 823b)
O: *sekiz* (tö), *säkkiz* (az), *sekiz* (gag), *sekiz* (tkm);
K: *sigez* (tat), *higeð* (bšk), *segiz* (nog), *segiz´* (kar. t), *sėgiz* (kar. h), *sėkiz* (kar. k), *segĭz* (kzk), *säkkiz / segiz* (kkalp), *segiz* (kirg), *sekiz* (kr-tat), *segiz* (kmk), *segiz* (krč-balk);
Sz: *segis* (ojr), *segis* (ojrTuba), cf. *segizen* 'vosem´desjat' (ojrKmd), *ses* (tuv), *sigĭs* (hak);
T: *säkkiz* (nujg), *sekiz / sẹkiz* (nujgJarring), *sekes / sak'ïs* (sujg), *sēkïs / sēkes / sekis* (szal);
J: *aġïs* (RusskJakSl.);
H: *säkkiz*;
Cs: *sakkăr*

Megemlítendő az is, hogy néhány friss keltezésű orosz jövevényszótól eltekintve (vö. pl. *nakaz, ukaz*) az említett török nyelvekben csakis *(C)VGVz* szószerkezettel találkozunk[25], a '*(C)VKVz*' fölépítésű lexémák ismeretlenek. Nem ismeretlenek viszont a *(C)VKV(C)* szerkezetek[26], amennyiben nem ^{o}z-re végződik a -*k*- utáni szótag. Mindez azt jelenti, hogy – úgy tűnik, – megtaláltuk annak a jelenségnek (a legalábbis egyik) okát, miként magyarázható, hogy a török nyelvek egy részében magánhangzóközi helyzetekben az egykori -*kk*- gemináta nemcsak egyszerűsödik, de utána gyöngül is a lerövidült erős obstruens, máskor viszont – ugyanezen nyelvekben – megreked az egyszerűsödés szintjén.

egész kr-tat nyelv – mutathat oguz hatást. Hasonlóan értékelhető a kar. k szóalak is. A kkalp. belső ingadozást mutató alak értékeléséhez ugyanakkor további adatok és vizsgálatok szükségeltetnek.

[25] Vö. pl. tat. *agïz-*, *bugaz*, *igz*, *kigez-*, *mögez*, *nigez*, *sagïz*, *sigez*, *tigez*, *tugïz*, *tïgïz*, *ugïz*, *ügez* stb.

[26] Vö. pl. ismét a tatárból: *akay-* és *akay*, *akïr-*, *baka*, *bakïr*, *bikä*, *bükän*, *yokï*, *kiker-* stb.

Rövidítés- és irodalomjegyzék

ARSl = Azerbajdžansko–russkij slovar´. Ed. Azizbekov, H. A. Baku, 1965.
az = azeri, ld. ARSl
Baskakov, N. A. (1966), Dialekt černevyh tatar (tuba-kiži). Grammatičeskij očerk i slovar´. Moskva.
Baskakov, N. A. (1972), Dialekt kumandincev (kumandï-kiži). Moskva.
BRH = Bašqortsa–russa hüðlek. Ed. Uraqsin, Z. G. Mäskäü, 1996.
Brockelmann, C. (1954), Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens. Leiden.
bšk = baskír, ld. BRH
Clauson, G. Sir. (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
Clauson, G. Sir (1959), The Earliest Turkish Loan Wordsin Mongolian. Central Asiatic Journal 4: 174–187.
Č = csuvas, ld. ČVSl
ČVSl = Čăvašla–vïrăsla slovar´. Ed. Skvorcov, M. I. Muskav, 1982.
Doerfer, G. (1963), Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. 1. Wiesbaden.
Doerfer, G. (1965), Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. 2. Wiesbaden.
Doerfer, G. – Tezcan, S. (1980), Wörterbuch des Chaladsch. (Dialekt von Charrab). Budapest.
Egorov, V. G. (1964), Ėtimologičeskij slovar´ čuvašskogo jazyka. Čeboksary.
Erdal, M. (1991), Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. 1–2. Turcologica. Hrsg. von Lars Johanson. Bd. 7. Wiesbaden.
gag = gagauz, ld. GRMSl
GRMSl = Gagauzsko–russko–moldavskij slovar´. Ed. Baskakov, N. A. Moskva, 1973.
H = haladzs, ld. Doerfer – Tezcan
hak = hakasz, ld. HakRSl
HakRSl = Hakassko-russkij slovar´. Ed. Baskakov, N. A. Moskva, 1953.
J = jakut, ld. Pekarskij; RusskJakSl
Judahin = Judahin, K. K., Kirgizsko–russkij slovar´. Moskva, 1965.
K = kipcsak nyelvág
kar. h = a karaim halicsi nyelvjárása, ld. KRPSl
kar. k = a karaim krimi nyelvjárása, ld. KRPSl
kar. t = a karaim troki nyelvjárása, ld. KRPSl
kirg = kirgiz, ld. Judahin
kkalp = karakalpak, ld. KkalpBask
KkalpBask = ’Slovar´’ In: Baskakov, N. A. Karakalpakskij jazyk. I. Materialy po dialektologii. Moskva, 1951.
kmk = kumük, ld. KmkRSl
KmkRSl = Kumyksko–russkij slovar´. Ed. Bammatov, Z. Z. Moskva, 1969.
kojb = kojbál, ld. R

krč-balk = karacsáj-balkár, ld. RusskKBSl
kr-tat = krimi-tatár, ld. KrTatRSl
KRPSl = Karaimsko–russko–pol´skij slovar´. Eds. Baskakov, N. A. et al. Moskva, 1974.
KrTatRSl = Krymskotatarsko–russkij slovar´. Eds. Asanov, Š. A. et al. Kiev, 1988.
kzk = ld. KzkRSl
KzkRSl = Mahmudov, H. – Musabaev, G., Kazahsko–russkij slovar´. Alma-Ata, 1954.
L = Lessing, F. D. Mongolian–English Dictionary. Bloomington, 1973.
Ligeti Lajos (1986), A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest.
nog = nogaj, ld. NRSl
NRSl = Nogajsko–russkij slovar´. Ed. Baskakov, N.A. Moskva, 1963.
nujg = neoujgur, ld. UjgRSl
nujgJarring = Jarring, Gunnar, An Eastern Turki–English Dialect Dictionary. Lund, 1964.
NyK = Nyelvtudományi Közlemények. Pest [később] Budapest. 1 (1862) –
O = oguz nyelvág
ojr = ojrot, ld. OjrRSl
ojrKmd = az ojrot nyelv kumandï nyelvjárása, ld. Baskakov 1972
OjrRSl = Ojrotsko–russkij slovar´. Ed. Baskakov, N. A. Moskva, 1947.
ojrTuba = az ojrot nyelv tuba nyelvjárása, ld. Baskakov 1966
özb = özbeg, ld. UzbRSl
Poppe, N. (1960), Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. Teil 1. Vergleichende Lautlehre. Wiesbaden.
R = Radloff, W., Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. 1–4. Sanktpeterburg'', 1893–1911.
Ramstedt, G. J. (1957), Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. 1. Lautlehre. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 104: 1. Helsinki.
Róna-Tas, Dissz. = Róna-Tas András, Az altaji nyelvrokonság vizsgálatának alapjai. A nyelvrokonság elmélete és a csuvas–mongol nyelvviszony. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 1970. Kézirat.
RusskKBSl = Russko–karačaevo–balkarskij slovar´. Eds. Sujunčev, H. I. – Urusbiev, I. H. .Moskva, 1965.
RusskJakSl = Russko–jakutskij slovar´. Eds. Afanas´ev, P. S. – Haritonov, L. N. Moskva, 1968.
S = szibériai török nyelvág
Sevortjan 1–2. = Sevortjan, Ė. V. Ėtimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov. 1–2. Moskva. 1974–1978.
sujgMalov = Malov, S. E., Jazyk želtyh ujgurov. Alma-Ata, 1957.
szal = szalár, ld. Tenišev
T = turki nyelvág
tat = kazáni tatár, ld. TRSl
Tenišev, Ė. R. (1976), Stroj salarskogo jazyka. Moskva.
TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest 1967–1984.

tkm = türkmen, ld. TkmRSl
TkmRSl = Turkmensko–russkij slovar´. Eds.Baskakov, N. A. et al. Moskva, 1968.
tö = török, ld. TuRSl.
TRSl = Tatarsko–russkij slovar´. Ed. Golovkina, O. V. Moskva, 1966.
TuRSl = Turecko–russkij slovar´. Eds. Mustafaev, Ė. M.- Ė. et al. Moskva, 1977.
tuv = tuvai, ld. TuvRSl
TuvRSl = Tuvinsko–russkij slovar´. Ed. Pal´mbah, A. A. Moskva, 1955.
UjgRSl = Ujgursko–russkij slovar´. Ed. Rahimov, T. R. Moskva, 1968.
UzbRSl = Uzbeksko–russkij slovar´. Eds. Borovkov, L. K. et al. Moskva, 1959.